

Adatok
a deákos költészet kialakulásának
történetéhez.

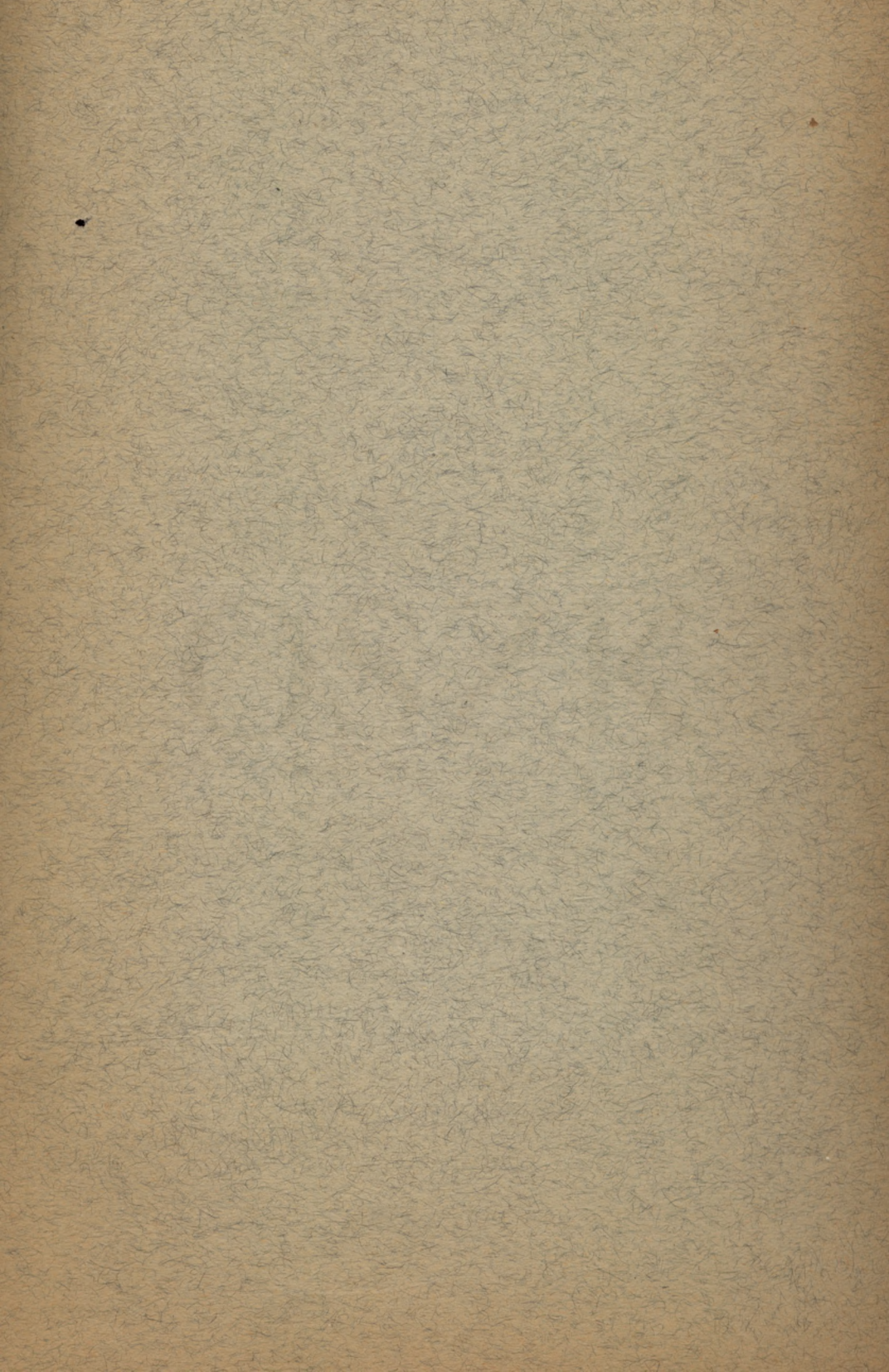
IRTA
GÁLOS REZSŐ.

Különlenyomat a győri női felső kereskedelmi iskola értesítőjéből.

GYÖR, 1932.

GYÖRI HIRLAP NYOMDAJA. — CZUCZOR GERGELY-UTCA 15.

Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez.

IRTA
GÁLOS REZSŐ.

Különlenyomat a győri női felső kereskedelmi iskola értesítőjéből.

Méltóságos és főkegyelmező

Dr. Werner Adolf

zirc-pilis-páduai apátnak,

mely kegyelmező és ragaszkodó kegyelmezővel

Zirc, 1932. VI. 12.

GYÖR, 1932.

GYÖRI HIRLAP NYOMDAJA. — CZUCZOR GERGELY-UTCA 13.

Gálos Rezső.

Adatok

a beiskos költségvetés kialakulásának

történeléhez

RTA

GÁLOS REXSÓ

302864

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR	
Növekedéskönyv	
195	1505 SZ

Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez.

1. A formaprobléma.

A deákos költészet úttörőinek két nagy jelentőségét próbálom meg kidomborítani: az egyik, hogy humanista és jezsuita hagyományokból náluk erősödik meg újból a lírikusok öntudata; a másik, hogy a mindenütt fellépő formaproblémákra nálunk elsőkül eszmélnek s elsőeknek próbálják azokat megoldani.

Mértékes verseléssel, mint ismeretes, már helyenkint a kódexek írói is kísérleteztek;¹⁾ Sylvester János distichonjaira pedig Rájnis és Révai is büszkén hivatkoztak. A XVIII. század derekáig azonban többnyire csak fordításokban és csak esetlegesen bukkan föl néhány sorpár vagy strófa: Miskolczi Gáspár *Jeles Vadkertjének* hexameterei, Felvinczi György *Comico-tragoediájának* sapphói versszakai és a Grotius-fordító Diószegi(?) leoninusai a legterjedelmesebbek közöttük, de ezek is csak ötletszerűen készültek. Ilyen az I. Apafi Mihály korabeli Vizaknai Beretzk Györgynek, Páriz-Pápai Ferenc tanítványának „elégiája” *De magna arteria aorta*, amelynek szerzőjét az épen nem költői tárgy és a hexametereknek nehézsége ellenére Horányi Elek még 1792-ben is „poeta sui temporis longe felicissimus”-nak nevezi.²⁾ Ezek a próbálkozások, mikor nem kényszerű for-

¹⁾ Császár Elemér, A deákos iskola. Irod. tört. Közl. 1904. 18. l. — Hajnóczi Iván, Az első magyar hexameter. Irodalomtörténet, 1921. 140. l. — Helmecki István, A klasszikus irodalom hatása a XVII. század közepéig. Budapest, 1930. — Péchy Ferenc sapphikumaira l. már Négyesy László, A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. 27. l.

²⁾ Nova Memoria Hungarorum, I. 423. l. — „Facilitatem in pangendo latino — mondja — non minus quam Hungarico carmine pluribus, iisque luculentis speciminibus patefecit.” S példának is idézi:

A' nagy Aortának elsőbb ága, melly ki'jö tölle
A' szívet' abrantsál vagy szépen meg-koronázza,
Osztán két részekre hasád tőrsökje az érnek,
Egyik le-fele tart, a' Trachea fellyül, a' másik
Két ágat ki-botsát, ezeket hív'd subclaviáknak
Ismét ezek kettőt botsátnak a' nyak tsigolyára,
Mellyet meg-furván, mind ketten tartnak az agyra.

Beretzk György hexametereit még Molnár János is idézi. Magyar Könyv-Ház. VII. sz. kasz., 1795. 336. l.

dítások, hanem kivételesen eredetiek, többnyire emlékeztető verseknek készültek, miként Jókai is *Szép Mihály*ában Fröhlich Dáviddal korszerűen leoninusokat mondat: épen ebben van ötletszerűségük.

Az első, irodalmiaknak nevezhető mértékes versek híre, vagy inkább csak hagyománya Németországot járt protestáns diákok nevéhez kapcsolódott. Az Odera-Frankfurtban három évet tanult Ráday Gedeonról Kazinczy jegyezte föl, hogy már 1740. előtt írt „görög schémákat“³⁾; ennek azonban hiteles nyoma nincs. Ami mértékes verse Rádaynak megmaradt, az legkorábban 1764-ből való: a péceli freskók alá készült néhány hexameter,⁴⁾ — a többi még későbbi. A másik, akire a berni egyetemen ragadhatott német mértékes versek ismerete, Fortuna egyik kegyeltje, Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1719—1785) volt.⁵⁾ A híres debreceni superintendens, Kazinczy egyik jóakarója, debreceni tanár korában (1744—1759) egy ízben Bécsbe utazott. Kazinczynak egy késői följegyzése szerint állítólag ez útján kísérőjének, Kalmár Györgynek „elmondá hexameterait, Horácnak s a Horác schemáiban magyarra fordított ódait.“⁶⁾ Minthogy Kalmár 1726-ban született s Szilágyit mint tógás diák kísérte, ennek — ha e történet adatai hitelesek — még a negyvenes évek második felében kellett történnie s annál inkább, mert ez évtized végén Kalmár már Angliában van. — Kazinczynak mind a Rádayról, mind a Szilágyiról szóló följegyzése kései és csak anekdotaszerű hagyomány. 1760 előtti időből egyiküknek sem maradt ránk verse, későbbi időpontból is Rádaynak csak kevés, Szilágyi Sámuelnek pedig mindössze két versét ismerjük, (a posthumus kiadású *Henriade*-fordításon kívül). Ezek egyike, *A dán királyhoz* c. fordítása, amelyet életrajzában Kazinczy közöl⁷⁾ (ifj. Szilágyi Sámuelről kapta)⁸⁾ csak 1784—85-ből való, ez Klopstock *Friedrich der Fünfte* c. ódájának fordítása.⁹⁾ Első két strófa így hangzik:

Welchen König der Gott über die Könige
Mit einweihendem Blick, als er geboren ward,
Sah vom hohen Olymp, dieser wird Menschenfreund
Sein und Vater des Vaterlands.

Viel zu theuer durchs Blut blühender Jünglinge
Und der Mutter und Braut nächtliche Thrän' er kauft,
Lockt mit Silbergetön ihn die Unsterblichkeit
In das eiserne Feld umsonst.

³⁾ Magyar Pantheon, Abafi kiadása, 29. l.

⁴⁾ ÖM. (Kiadta Váczy János, OK. 1892.) 116. l. és Magyar Pantheon, id. kiad. 27. l.

⁵⁾ Csak kurióznak jegyzem ide, hogy Szilágyi külföldön is ismert jeles műkorcsolyázó volt.

⁶⁾ Pályám Emlékezete. Abafi kiadása, 1879. 261. l.

⁸⁾ Kazinczy Levelezése (Váczy) II. k. 130. l. némi eltéréssel.

⁷⁾ Magyar Pantheon, id. kiad. 121. l.

⁹⁾ Császár Elemér, A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. 1913. 107. l.

Oh melly drága Király, mennyei kit¹⁰⁾ kezek
 Még nap-fényre midőn hozta kegyes szüle,
 Fel-szenteltek; Ő lesz az Haza Gyámola
 'S Ország' Székinek Oszlopa.

Tündéres ditső Név 's Fény ha ketsegteti,
 Ezt, hogy Népeinek Vére fojásain
 Venné, vagy sok ezer özvegyi könyveken,
 Nem kell árva nyögésein.

A feltűnően szabad, sőt bátor átdolgozást — annyira szabad, hogy eredetije nélkül alig érthető — Szilágyi már szélütötten, betegen diktálta. Kazinczy „Dürer Alberti dolgozás”-nak mondja: darabosnak, de lelkesnek. „Kemény, merész inversiók, értelmet elnehezítő elrakásai a szónak, hibás lábak, szerentsétlen crasisok; de férfias szépségű szólások is, s görög és római beszédre emlékeztetők, s példák a szók megcsonkázására, az elisióra.”¹¹⁾ — Ennél a fordításnál alig pár esztendővel régebb az a Haller-fordítása, amelyet Tóth Ferenc őrzött meg.¹²⁾ Albrecht von Haller költeményei szülővárosában, Bernben jelentek meg először, 1732-ben, s azután még 11 kiadásban.¹³⁾ Versei, mikor Szilágyi Sámuel ott tanult, már népszerűségük tetőpontját érték. Szeretetüket tehát Szilágyi ifjúságából hozhatta magával. A költemény, melyet közülük lefordított, Hallernak legrégebbi ránk maradt verse,¹⁴⁾ Szilágyi átdolgozása pedig első Haller-fordításunk; ezért közöljük — forrásával együtt — egy részletét s annál inkább, mert csak Tóth Ferenc munkájának egy jegyzékében maradt ránk.¹⁵⁾

Morgen-Gedanken

den 25. Merz 1725.

Der Mond verbirget sich, der Nebel grauer Schleier
 Deckt Luft und Erde nicht mehr zu;
 Der Sterne Glanz verschwindt, der Sonne reges Feuer
 Stöhr't alle Wesen aus der Ruh.

Der Himmel färbet sich mit Purpur und Saphiren
 Die frühe Morgen-Roethe lacht;
 Und vor der Rosen Glanz, die ihre Stirne zieren,
 Entflieht das blasse Heer der Nacht.

¹⁰⁾ Kazinczy Levelezése id. h. „két kezek”, midőn helyett mikor áll.

¹¹⁾ Magyar Pantheon, id. kiad. 123. l.

¹²⁾ A helvetiai vallástételt követő túlatiszai superintendentiában élt ref. püspökök élete. Győr, 1812. 189. l.

¹³⁾ A 11. kiadás Karlsruhe, 1778.

¹⁴⁾ Egyben adalékul Császár Elemér idézett munkájához.

¹⁵⁾ A *Versuch Schweizerischer Gedichte* első költeménye. „Dieses kleine Gedicht — mondja maga Haller — ist das älteste unter denen, die ich der Erhaltung noch einigermaßen würdig gefunden habe. Es ist auch die Frucht einer einzigen Stunde. — Die Kenner werden deswegen, und in Betracht des unreifen Alters des Verfassers es mit schonenden Augen ansehen.”

Durchs rothe Morgen-Thor der heitern Sternen-Bühne
Naht das verklärte Licht der Welt;
Die falben Wolken glühn von blitzendem Rubine,
Und brennend Gold bedeckt das Feld. etc.

Reggeli-Ditséret

a' 89-ik Solttárra szabva

1781-ben Május 5-kén.

A' Hold rejtí magát, 's a' ködös fellegek
Távoznak földünkről, szökülnek az egek
Hunynak a' tsillagok, 's a' nap vidám sugára
Minden élőť ébreszt, megvirrad nem sokára.

'A Hajnal öltözik lángszínű bársonnyában
A' reggel örvendez villogó aranyában.
Rózsákkal tündöklő ortzájáról futnak
Az éjji seregek, míg setétre jutnak.

Végre az éjjelnek felnyílt kapujából
A' Világ szemfényre kijő kamarájából,
A' felhők habzási rubintal prémesülnek,
A' mezők lobogó arannyal ékesülnek. stb.

A gyöngé átdolgozásnak is van két érdeme: az egyik, hogy ez a legrégibb olyan költeményünk, amely a németes verseléshez simul; a másik megint a bátor és plasztikus átültetés.¹⁶⁾ A verset Kazinczy röviddel utóbb, hogy Szilágyi fordította (1781) „egy-két esztendővel azután, hogy elhagytam iskoláimat”, hallotta tőle.¹⁷⁾ Szilágyi többi versét — *Silvae Silvanae* c. gyűjteményét halála után barátai — miként Rádayéit fia — tűzbévetették.

Semmi bizonyágunk nincs tehát, hogy Ráday és Szilágyi már 1760 előtt, vagy épen már a negyvenes években írtak vagy fordítottak mértékes verseket. Hagyomány él róla, de ennek nincs bizonyító ereje, írott emlékünknél pedig nem maradt.

Egy harmadik íróról is Kazinczy följegyzéseiből maradt ránk adat: „hihetőleg” Szilágyinak említett bécsi útján „juta Kalmár azon gondolatra, hogy magyar hexametereket írjon.”¹⁸⁾ Szilágyi életrajzában, egy „bohó történet” keretében már nem is föltevéskepven mondja: „Kalmár életre jött szendergéseiből s vad hexametereit még ez útja alatt elkezdé csikorgatni.”¹⁹⁾ Evvel szemben Kalmár György maga mondja *Prodromus*áról: „Scripsi Poema hocce, usque ad uersum 1245, in *Dacia*, anno 1761; idque coeptum 19 octobris; 9 horarum itinere a Iasio. Reliquum, una cum Praeceptis

¹⁶⁾ Pl. a közölt utolsó sorban.

¹⁷⁾ Magyar Pantheon, id. kiad. 117—118. l.

¹⁸⁾ Pályám Emlékezete, id. kiad. 261. l.

¹⁹⁾ Magyar Pantheon, 119. l.

poeticis, Posonii adieci²⁰⁾): verseinek első, nagyobb részét 1761 október 19-én kezdte írni.

A- Versek írását lehetne próbálni:

Készült eszed s elméd ha fogna-szolgálni.

Meg-kell ugjan mindent előre vizsgálni:

Ígj jóra fel-teszem, fog Éneked válni.

Kezdetben, ám-bátor kevés nehézsége

leszsz-is írásodnak: eszed serénysége

meg-győzi; s ugj szépen meg-ye-n-ki a vége.

Irj, kérlek, órák-ként: Hazádnak ígj-'s élhetsz:

A-monda vadjától igjen te nem félhetsz.

De meg-ne sérts ám mást, s Királjodat, s Istent.

Lelked tanításának ne állj, s ne tarts ellent.

Irt-e már előtte is verseket, nem tudjuk: ez az előhang-féle mintha arra vallana, hogy maga is most győződött meg a kezdet leküzdhető nehézségeiről. Hexameterei valóban „csikorognak:” akárhányban még a sormet-szet sincs meg:

Mára ama Templomról szólunk, Szívem, valamicskét,

Mellynek régi ditsősségét de csudálja akárki!

(610—611. sor.)

Gondolom, a-régi szomorú példákat el-úntad,

Üjjonnan ama *Benderi vendégnek* hadi sorsát stb.

(1522—23. sor.)

Pedig a hirhedt „veszprémi filológus”, — tudtommal Rájnis nevezte így először *Kalauzának Megszerzésében* — aki nálunk elsőül próbálkozott egy világnyelv szerkesztésével is,²¹⁾ külön-c, de nagytehetségű ember volt. Debrecenből, a Szilágyi Sámuel keze alól, — valószínűleg a keleti nyelvek kutatására — világga indult, megjárta nyugatot és keletet. Oxfordban, Londonban, Genfben, Amszterdamban, Halleban és Berlinben jelentek meg könyvei, de volt Oroszországban, Kis-Ázsiában és Szíriában is. Igénytelen ember volt. Ruházatára s külsejére mitsem adott, ázsiai útjában füveket evett, és Pozsonyban — 1769 novemberében — egy kerti nyaralóban, a hideg miatt „nyakig ülve a szalma között” fejezte be nagy munkáját.²²⁾ Pedig külföldről is tudakozódtak róla,²³⁾ s érdemei nagyobbak, mint kortársai gondolták. Ő adta először a szóelvonás elméletét,²⁴⁾ nála szerepel először a *monda* szó, egy csomó szava ma is él, és Gombocz Zoltán szerint munkája ma sem értéktelen, mert nyelvünk hang- és alaktani sajátosságairól sok finom

²⁰⁾ Prodrömus idiomatis scythico-mogorico-chuno (seu hunno)-avarici, sive Adparatus Criticus ad linguam Hungaricam. Posonii, 1770., 204. l.

²¹⁾ Tolnai Vilmos, A nyelvújítás. Budapest, 1929. 43. l.

²²⁾ Pályám Emlékezete, 61—62. l.

²³⁾ U. o. 61. l.

²⁴⁾ Tolnai id. m. 44. l.

megfigyelése volt.²⁵⁾ A zárt *ë* jelölése is töle való. A *Prodromus*-ban 5624 hexametert hagyott ránk.²⁶⁾

Verseket ám helyeseb(b)eket-is írhattok ezeknél.

En-velem e' pontban soha ne gondoljatok! oh ne!

Nincs nekem mindenre időm: néktek van időtök,

(4242.—4244. sor.)

írja róluk maga; Rájnys József meg épen bűnül rója föl, hogy „roszsz Versei által a' Magyarokat a' Magyar könyvek' olvasásától el-ijesztette.”²⁷⁾ Van némi igaza. S nem sorolhatjuk Kalmár sok érdeméhez a mértékes verselés elsőségét sem. Kazinczy azt is, sőt ez esetben határozottan maga is anekdotának, „bohó történetnek” mondja el, hogyan tanulta Kalmár Szilágyi Sámuelről a deákos verselést; még arra sincs bizonyágunk — mint láttuk — hogy Szilágyi debreceni tanár korában valóban verselt-e — Kazinczy is csak mint temondát említi s késői följegyzésének hitelességéhez Szilágyi 80-as évekbeli verselésének kezdetlegessége miatt is szó fér — kétséges tehát az is, hogy Kalmár 1761 október előtt írt-e verseket. Az első biztos szála és a nyomtatásban megjelent legrégibb, irodalminak nevezhető emlék a jezsuitákhoz, és pedig Molnár Jánoshoz vezetnek. Nála és társainál merül föl a magyar líra történetében a humanizmus kora óta először a maradandóság vágya, velük ébred a humanizmus óta először a lírában a „tudós költészet” gondolata és náluk lesz öntudatossá a XVIII. század dereka körül a versformának nyugaton mindinkább fölmerülő problémája. Kezdjük ez utóbbit, mert ez tartozik leginkább Molnárra.

A versformák közül a legelevenebb a németeknél volt a harc. A barokk líra itt, olaszos elemekből, 1700 körül virtuóz formajátékká lett²⁸⁾ — nyomai nálunk is megvannak Amadenál — és elcsépelte a rímeket; az elbeszélő-költészet pedig, épen úgy, mint nálunk, a francia alexandrínusokról elnevezett tizenkettesekben tombolta ki magát. Az újítók, elsőkül Lange és Pyra, a rím nélkül verselő francia mintákhoz, majd Horatiushoz menekültek, mások s élükön Klopstock, a hexametert istápolták és fejlesztették. „Die üblichen deutschen Metren — írja F. J. Schneider²⁹⁾ — die sich unter der Vorherrschaft des alten Alexandriners fast ausschliesslich auf den regelmässigen Wechsel von Hebung und Senkung festgelegt hatten, empfand das feinhörige Ohr als *eintönig*, und den durch übermässigen Gebrauch bereits *abgegriffenen Rein banal*.” Pyráról följegyezték, hogy a rímet gyűlölte, Langeról pedig R. M. Meyer mondja el,³⁰⁾ hogy „den Reim behandelte er,

²⁵⁾ Bulgarisch-türkische Lehnwörter. 9. l.

²⁶⁾ Ezek között leonímusairól l. Magyar Nyelv, 1932. 111. l.

²⁷⁾ Rájnys, A' magyar Helikonra vezérő Kalaúzhhoz tartozó Meg-szerzés. 1781. 11. l.

²⁸⁾ Gunther Müller, Geschichte des deutschen Liedes. München, 1925. 122. l. —

A virtuozításra egy kis példa Erdődy Lajos még alább idézendő költeményének ez a sora is: „Mely élet sok élők éltének éle volt.”

²⁹⁾ Die deutsche Dichtung zwischen Barock und Klassizismus. 1924. 108. l.

³⁰⁾ Die deutsche Litteratur bis zum Beginn des XIX. Jahrhunderts. 1916. 365. l.

als einen persönlichen Feind." A franciák közül elég egyetlen munkára utalnom: Révainak is forrása volt egyik verselméletéhez Antoine de Pluche könyve, *Adieu à la rime!*³¹⁾ Az írók nagy részében mint közhangulat élt ez, a németeknél mindjobban terjedt s minden részlet nélkül elég Klopstock egész költészetére utalnom. Az új formák keresése új irányokat teremtett.

Ez a megűntság nálunk még alaposabban jelentkezett, mert a verselés igen gyakran egyszerűen szótagszámokra szorítkozott (ezen belül csak még a metszetre ügyeltek, erre sem mindig) a magyar alexandrinus egyhangúságát fokozta a gyöngye ismétlésekbe vesző négyesrím. A nyomtatott verskötetekben majdnem mindig és mindenütt vígasztalanul ez az egy strofa hangzott, kiélik benne Gyöngyösi megcsodált verselését, amelytől még utóbb is Orczy és Barcsay néha — csak nagynéha s csak a hetvenes évektől kezdve — francia mintára eltérnek ugyan, (Orczy egyízben Balassa-strofát is ír), de amelyet még Gvadányi is visszakövetel.³²⁾ Nem csoda, hogy Rájnis a ritmust, „a'mellyben tsak a' szótagoknak számára szoktak vigyázni, *meg utálja*“³³⁾ s utóbb Révai is észreveszi, hogy a rimtől való elidegenedésnek oka az „*unatkozás és utálság*.“³⁴⁾ Ezt a megűntságot elsőül — s épen mert változtatni akart rajta — nálunk Molnár János hangoztatta.

Az ifjabbik Molnár János (két ilyennevű író él ekkoriban s mindakettő györmegyei születés) a győri és pozsonyi gimnáziumi évek után Bécsbe került, theológián Grácban volt;³⁵⁾ ez utóbbi helyen írta 1759-ben³⁶⁾ nagy felűtűnést keltett művét, amely a következő évben (1760) Nagyszombatban (az Egyetemi Nyomda betűivel) jelent meg: *A' Régi Jeles Épületeket*.³⁷⁾ Ennek előszavában tör lándzsát a mértékes verselés mellett, amelynek úttörője és példaképe lett, itt írja a sokszor idézett sorokat:³⁸⁾ „Tsak az-é a' szép dolog, mikor merő tábort 's vérontást emlegetünk? tsak az-é a' tanult embernek minden mulatsága? — De még kéresemnek nagygyát hátrahadtam: értelem 's böltsesség szerető tudós népek, ti hozzátok szöllok, kik nagy Hazámban, vagy a' szomszéd országokban a' Római és Görög elmétől reátok örökségbe maradt tudományok kintsét érdemeket szerént és méltán bírjátok, hiretekre 's nevetekre kérlek benneteket! *meg-nem únta-é már testetek lelketek azt a' sok lejtős verset? azt az Evander idejében termett Kaden-*

³¹⁾ Csaplár, Révai élete. III. k. 37. l.

³²⁾ Erről l. még alább.

³³⁾ A' Magyar Parnaszszus az az: a Magyar Helikonra Vezérő Kalauznak második kiadása, melyben a magyar verselésnek példait és regulait megbővítette és tsinositgatta Kőszegi Rájnis József. — (1803.) M. Tud. Akadémia kéziratára. Régi és újabb írók. 4. r., 19. sz. II. Rész előbeszéde.

³⁴⁾ Csaplár id. m. III. k. 37. l.

³⁵⁾ Pécsi Ödön, Molnár János. Szeged, 1896.

³⁶⁾ Magyar Könyv-Ház VII. szakasz, 1795. 119. l.

³⁷⁾ Molnár Jánosnak, Jézus Társasága szerzetes papjának a' régi jeles épületekről kilentz könyvei. — Erről a legszebb kiállítású magyar könyvek egyikéről Horányi is megjegyzi: „Opus elegans et lectu dignum.“ Mem. Hung. II. 657.

³⁸⁾ Elsőnek Négyesy László idézi a mértékes magyar verselés történetében, 1892. 42. l.

tiát? 's hát soha se léssen-é szabad abban a nyelvben, mellyhez minden illik, más-féle verset elő-állítani? azt kell-é várni, míg mások el-nem kezdik?"³⁹⁾ Ugyanazok a gondolatok, amelyek Lange és Pyra úttörését irányították. Hallott-e Molnár János Grácban a német mozgalomról — az olyan könyvtárakat bűvő, de minden iránt érdeklődő, szemfüles, okos embernél, amilyen a Magyar Könyv-Ház későbbi írója, nem lehetetlen — de nem merem bizonyosan állítani. Csak utalok rá, hogy Rájnys is Leobenben kezdett mértékes magyar verseket írni s aki Baróti Szabó Dávidot magyar hexameterek írására biztatta, Rauch Ignác rendtársa is német példákra hivatkozott, Molnár pedig már ekkor kimondja: „En, akár ki mit mondjon, neki bátorkodván, a' régi szokást ott hadtam, és minden verseimet Deák rendbe szedtem... Merem mondani: szebben meg-tarthatták nálunk az igaz valóságos szó-ejtést az e'féle versek; mint amazok, mellyek szüntelen tsak ugyan azon egy húron pendülnek; a'féle versnek néha se füle, se farka."⁴⁰⁾

Első sorai — miként régibb mértékes próbálkozásaink, — idézetek fordításai, különösen Horatiusból. Későbbi részleteiben már eredeti, és aki írja őket, már költő: ha visszatekintünk Vizaknai Briccius György imént idézett hexametereire, íme, mennyi szemléletesség van azokban a sorokban, melyekkel a bábeli zűrzavar megszüntét leírja:⁴¹⁾

'S így a' munkással együtt a' munka meg-állá:

A' Torony a' kányákra maradt; 's görbére le-sütvén⁴²⁾

Tsonka fülét, az eget már nem rettentí fejével.

Az meg-ijedt holdnak sárgás ortzája pirosra

Szépen vissza kerül, száll már a' nagy por az égről.

A' földön-is meg-virradt a' régi szabadság.

A könyv tartalma nagyon változatos; de legnagyobb hatása mégis célkitűzésének volt: a magyar verselés reformját céltudatosan indította meg. Ez teremtette meg nagy tekintélyét országszerte, leginkább rendtársai körében, ahol egyszeriben számos utánzója akadt. Berencs Keresztély, Birsí Ferenc, Mártonfi József, Bolla Márton,⁴²⁾ a székely Jakab András⁴³⁾ és különösen Tóth Farkas sorra próbálgatják a mértékes verselést. Rájnys és Baróti Szabó — a maguk állítása szerint — tőle függetlenül eszméltek az újításra;⁴⁴⁾ de Szabó Dávid mindig nagy tisztelettel beszélt róla verseiben, a piarista Révai Miklós pedig tanítványának vallotta magát. — A' *Mulandóságról* c. költeményének⁴⁵⁾ sorait Berzsenyi is bizonyára ismerte:

³⁹⁾ Jeles Epületek, XXV. és köv. lapok.

⁴⁰⁾ U.-ott.

⁴¹⁾ A Világ teremtése után 1809. — U. o. 153. l.

⁴²⁾ A cezura ebben a sorban rossz helyt van.

⁴³⁾ Császár Elemér, Deákos költők. I. 1914. 8. l.

⁴⁴⁾ V. ö. Baróti Szabó Dávid, Költeményes munkái. 1789. II. k. 84. l.

⁴⁵⁾ Császár, u.-ott.

⁴⁶⁾ Orpheus, 1790. II. k. 89. l.

Mindenek eltűnnek, fel, alá kerekednek, enyésznek.

— — — — —
Hol van már Ninive, *Babylon* s Egyiptusi Thebe?

Memphis, *Carthago*, Peru vára, Corintus, Athéne?

Hol van régi ditsőséges *Rómának hatalma*?

Forgandó minden. — — — — —

Forgandó minden; mint a' köd, minden enyészik.

Molnár nem sok verset írt. Legterjedelmesebb (hexameterekben írott) verses műve *A' közönséges keresztény hitnek summája. Fohászzkodó és emlékeztető versekben* (1793). De nevéhez fűződik a tudatos formakeresés új s nálunk korszakalkotó fejezete.

2. Molnár János és a felvilágosodás.

Mielőtt a mértékes verselés kialakulásának néhány további mozzanatával foglalkoznánk, szólnunk kell röviden Molnár erős, jezsuita konzervativizmusáról is. Széles látókörű, sokat olvasott, okos és jóízű ember volt. „Nyájas, beszédes, ömledező — mondja róla Kazinczy¹⁾ — de a' ki soha nem nevelte. Szégyelte azt.” Nagy érdemei közé tartozik, hogy szerzője volt az első magyar nyelvű fizikának. Műveltségének igazi képét azonban *Magyar Könyv-Ház* c. vállalkozása őrizte meg. 1783-ban kezdte és 1793—1804-ben folytatólagosan 22 „szakaszban” adta ki, mindig a maga költségén. Eleinte olvasmányairól számolt be benne, későbbi szakaszaiban már inkább lexikonszerű: abc-rendben nevezetes emberekről — és, tegyük hozzá, dolgokról — közli híreit és mondanivalóit. Természetes, hogy egyházi dolgok, első sorban a jezsuiták dolgai, híres püspökök, nevezetesebb papok jobban érdeklik. De jellemző a korra, hogy mennyire izgatja az embereket, s mennyire foglalkoztatja Molnárt a sok *robinzonád*, és a Kelet ismerete. Sok hajótöréses, regényes történetnél is több, amit a kínaiakról ír — néha a japánokról, indusokról is — kivált persze jezsuita missziók híradásaiból. Nem kevésbé érdeklik a francia események is. 1793—1804. sok minden történik Franciaországban s onnan kiindulva, Európában. Molnár maga is volt cenzor: tudja, mit szabad megírni s amennyit lehet, megír. Van érzéke irodalmi dolgok iránt is. Szó esik a jezsuita drámaírókról, Kunits Ferencről, Illei Jánosról, Kereskényi Ádámról²⁾ — Dugonits Andrásról³⁾ és Csokonairól.⁴⁾ Keresi Anonymust⁵⁾ és emlegeti Mátyás király könyvtárának állítólag Wolfenbüttelbe került részét.⁶⁾ Idézi és ismerteti Gvadányi *Benyouszkyjának* for-

¹⁾ Kazinczy Levelezése. I. k. 60. l.

²⁾ Magyar Könyv-Ház, VIII. 106. l. Nem említi Kozma Ferencet és magát Faludit.

³⁾ U.-ott VI. 35. l.

⁴⁾ U.-ott XXII. 43. l.

⁵⁾ U.-ott VII. 266. l.

⁶⁾ U.-ott II. 280. l. Erről Pray György és Cornides is sokat tárgyalnak levelezésükben. L. Daniel Cornides' Reise nach Göttingen. Ungarische Jahrbücher, 1932.

rását, egy Berlinben 1790. megjelent német könyvet⁷⁾ és kivonatossan lefordítja Tollius Jakab híres leírását Zrinyiről, a költőről.⁸⁾

A vállalkozás — nevezzük időhöz nem kötötten megjelenő folyóiratnak — mégis több ismeretek népszerűsítésénél: egy irányzat képviselője. Tárgyában korszerű; de ugyanakkor, mikor Szacsuvay Sándor *Magyar Kurírja* szélsőségesen szabad szellemet képvisel, s Kazinczy *Orpheusa* a racionalizmus és fölvilágosodás égisze alatt indul meg, a *Magyar Könyv-Ház* a jezsuita-rend fölосzlatása után húsz esztendővel is a határozottan konzervatív irány zászlóvivője. Eleve hozzá kell tennünk, hogy bár fölfogásában teljesen ortodox, sohasem türelmetlen. Ez különben korszerű jelenség nála is: az exjezsuita Pray Györgyhöz tudományos törekvéseiben is, lelki barátságban is legközelebb a fölvilágosodott, protestáns Cornides Dániel áll, Gr. Teleki József titkára. S miként Kazinczy a *Kassai Magyar Museum* körül az exjezsuita Baróti Szabó Dávidot és magát Molnár Jánost, melléjük a fölvilágosodás katolikus híveit, Batsányi Jánost és Versegly Ferencet, s a protestánsok egész sorát egyesíti, élükön Ráday Gedeonnal — Molnár János is maga biztatja a tudós Benkő Józsefet, a középajtai ref. tiszteletest a *Botanica Nomenclatura* írására,⁹⁾ majd folytatására, maga adja azt ki a *Magyar Könyv-Házban*, és jóbarátja a jozefinista Kovachich Márton Györgynek is. Örömmel fogadja Kazinczy közeledését is, és különösen eleinte, őszinte jóbarátok. Ha a szepesi kanonoknak Pesten van dolga, útközben Kazinczyt mindig — összesen négy ízben — meglátogatja; és mikor Kazinczyt hivatalos dolga szólítja a Szepességbe (1787), Molnár Jánosnak vendége.¹⁰⁾ Ezt a barátságot nem zavarják meg az első versek sem, amelyeket ugyánebben az évben küld Kazinczynak,¹¹⁾ aki „a' Magyar Litteraturán igen kap.” Pedig a versekből világnézetük egész különbsége kiderül: a Voltaire-t, Rousseau-t tisztelő Kazinczy ilyen költeményt kap Molnártól:

Az ártalmas könyvekről.

Ah! nints a' Mahomet-szerű Pogányban,
A' mellynél szabad a' gonosz fekélyesség,
Olly rútság, minemű ragadt azokra,
Kik Volternek utánna fel-dühödtek,
Vagy Rousseaut követik. Venus kezéből
Vött vak tör hegyivel rohanva törvén
Istentől adatott Hitünk 's Reményünk
Ellen 's a' tsunyaság homálya közzül
Nem vetvén szemet az igaz valóra.

⁷⁾ U.-ott V. 326. l. és VI. 176. l.

⁸⁾ U.-ott II. 249. l.

⁹⁾ „Föt. Molnár János Apátúr ösztönös kérésére dolgoztam” — írja Benkő. (Kazinczy Levelezése. I. k. 60. l.) — Benkő József Urnak Fűszeres bővebb nevezeti. Magyar Könyv-Ház. I. 317—432., II. 407—432.

¹⁰⁾ Pályám Emlékezete. Id. kiad. 93. l.

¹¹⁾ Kazinczy Levelezése. I. k. 142. l.

Utóbb ezt a véleményét Voltaire-ről még jobban kiélezi: „Voltérnak otsmány szemtelenkedéseit, mellyek disznósi Filozófusnak mutattyák lenni, árullyák könyvei” — írja a *Magyar Könyv-Ház* egy későbbi szakaszában.¹²⁾ Maga Kazinczy a Magyar Museumban nem is adja ki ezt a verset, csak közömbös tárgyú munkát, Molnár Iliás-fordítását, (az I. könyv elejét),¹³⁾ de barátságukat ez nem zavarja. Úgy nézem, a Szeitz Leó körül kigyulladt harcok választották szét kettejüket. A fölvilágosodás e legnagyobb ellenfelének, a híres egri szervitának, aki Dayka Gábort is elüldözte jozefinista föltozása és szónoklata miatt, Molnár János nagy tisztelője, Kazinczy pedig nagy ellensége volt. Erre vall, hogy Kazinczy az *Erdélyi Karmentát*,¹⁴⁾ Molnár János versét, Ráday Gedeonhoz írt levele szerint¹⁵⁾ — „megvallom istentelenségemet” — már csak azért vette föl folyóiratába, „hogy a' Páter Leó és más Bálnak papjai által annyira imádott bálványt feldőjthessem 's megkacagtathassam.” Talán azért közli az *Orpheus*ban, a fölvilágosodás szellemében indult folyóiratban most Molnárnak az ártalmas könyvek ellen írt fenti versét is¹⁶⁾ — útjaik mindenesetre szétváltak.

Kazinczy belesodródott a Martinovics-összeesküvésbe — Molnár János hű maradt jezsuita neveléséhez, mindinkább ellensége lett a fölvilágosodásnak s kitartott orthodox álláspontján. Talán a továbbiakra is jellemző, hogy neki a *neologus* szó maga is, amelyre Kazinczy utóbb büszke volt, „aufklerereket” jelentett. „Fridrik Wilhelm, jelenti a *Magyar Könyv-Ház*-ban, meg-zabolázá az úgynevezett világítottokat, kiknek *Neologus*, avagy *új beszédű* nevek is kerekedett”,¹⁷⁾ s így érti, hogy a fölvilágosodás

Álnok, Neologus hitegető módi.¹⁸⁾

A titkos társaságok ellen evvel az idézettel kel ki: „az ő gonoszságokat az *Aufklärung*, a' Haza' szeretete, és más színeskedő erkölcsök' állartzája alatt titkollyák, lappangtattyák”.¹⁹⁾ Vallásossága — és láttuk: vallási türelmessége — mellett a fölvilágosodásnak túlzó, téveszméi, az istentelenség és vallástalanság ellen harcol, s az erkölcstelenséget irtja. Az előbbire legjellemzőbb, ahogyan Lessingre haragszik.

Kevéssé ismeretes, hogy Molnár János *Ó és új egypár Tzelsus ellen egypár könyv* c. munkájának egy jó része Lessing ellen irányul.²⁰⁾ A címbeli Celsus Hadrián császár korában élt és epikureista volt. „*Igaz Beszéd* c.

¹²⁾ Magyar Könyv-Ház IX. 11. l.

¹³⁾ IV. negyed, I. k. 366—372. l.

¹⁴⁾ Molnárnak ez és az u.-ott közölt *Öröm-Éneke* csudálatosképen *rimes* és dallamos. Orpheus, 1790. I. k. 297. és 303. l.

¹⁵⁾ Kazinczy Levelezése. II. k. 230. l.

¹⁶⁾ Orpheus, u. o. 381. l.

¹⁷⁾ Magyar Könyv-Ház, VII. szakasz, 258. l.

¹⁸⁾ U.-ott, IX. szakasz, függelék 36. l.

¹⁹⁾ U.-ott, IX. szakasz, 32. l.

²⁰⁾ Pest, Trattner betűivel, 1794.

könyvében — írja Molnár — a' keresztyén hitet 's vallást gyalázá.' „Mint-hogy töb' ilyen Epikuristák vijják, ó fájdalom, a' keresztyénséget, 's annak zászlója-alól rút pártütéssel el-állván, mostanság fő-képpen hartzolnak édes Annok-ellen, méltó dolog, hogy ezen nyelves káromkodókat meg-tzáfolyluk.” Az új Tzelsusok között, „kik tudniillik a' Keresztyén Hitet, Reménységet, Szeretet ostromolják, sok féle a' nevek, egy a' Szándékok: külömb-féle nyelvűek a' sok könyvök; de tzéllyok egy azon” — elsőül Lessingnek támad. „A többi-között, a' *Wolfenbütteli Fragmentista* név alatt, emlegetik Gotthold Efraimot, ki németül egynehány Irásal támadta meg mind az ő, mind az új Testamentomot. Ezen könyvei, némelly Schmidt-által adattak ki, és a' keresztyének késértetére még a' Papi nevelő Házakba-is be-dugaszoltattak. Ingyen, pénzen fogadott, fogadatlan Árosok, Kőművesek, Klubisták, 's új Propagandisták által szórattak mindenfelé: Nem egyéb ez a Lessingoschmidius, hanem új Deista, 's a' régiebbeknek új nyelveskedő tanítványa. — *Kezembe se vettem volna*, ha Méltóságos egy ösztönözés, (püspöke parancsa), mellynek méltán fejet kell vala hajtanom, arra nem bírt volna, hogy *feleletem nélkül ne hagyassék*.” — Lessing persze — közel másfél évtizeddel halála után jelent meg a „cáfolat” — nem értesült a derék szepesi kanonok vitairatáról: s a munka, amelyet Molnár támad, voltaképpen nem is Lessing műve, bár kiadásával a maga álláspontját tükrözi. A *Fragmente eines Ungenannten*, Herm. Sam. Reimarusnak a deizmus védelmében írott hét cikke, 1774- és 1777-ben az ő másolatából és kiadásában Wolfenbüttelben jelent meg, mint a könyvtár kéziratainak kiadványa. a cenzúra kijátszásával.²¹⁾ Valóban úgy tüntette föl a cikket, mint Johann Lorenz Schmidtnek munkáit s így Molnár a „Lessingoschmidius”-szal (bár fordítva gondolta: hogy Lessing művét adta ki Schmidt) jó nyomokon járt. A vitairatnak persze csak az egyházmege szempontjából volt jelentősége; Molnárnak vallásáért mindig harcrakész egyéniségét azonban a terjedő deizmussal szemben jól jellemzi.

Hogy az erkölcsök védelmében is milyen szigorú volt, azt talán Fabchich József *Magyar Pindarusának* hírréadásakor (1804) Anakreonról mondott ítélete tanúsítja legjobban.²²⁾ Anakreon, a fölvilágosodás terjedése óta a németeknek is — de hova-tova a mi poétáinknak is — legkedvesebb költője neki „fekélyes, otsmány, búja, mind életű, mind versű Poéta volt.”²³⁾ Olasz fordítása megtiltatott, jó erköltsöt rontó sok egyéb fordítása- is.” Jezsuita forrásokra is hivatkozik: „Anacreon Poeta Lyricus scripsit plura Carmina amatoria et lasciviae plena, huius versio moribus Christianis noxia, propudiosa et inverecunda.” — „Reményilem, úgymond, Fabchich Úr fordítása betsületes lezend...” S ezt tiz esztendővel azután írja, hogy az ugyan-

²¹⁾ Lessings sämmtl. Werke (Hugo Göring). Stuttgart, Cotta. XVII. k. 10—12., 256. és 261. l.

²²⁾ Magyar Könyv-Ház, XXII. szakasz. 1804. 135. l.

²³⁾ Anakreon tudvalevőleg gyűjtőnév a Henry Estienne 1554. fölfedezte 60 költemény szerzőjéül, Anakreon maga csak keveset írt belőle.

csak exjezsuita Michael Denis, a bécsiek kedves és ünnepelt bárdja, Anakreont és német követőit dicséri.²⁴⁾ Molnár János nem jutott el az anakreoni és a rokokó dalköltészet megértéséig. Lelkében mindig jezsuita maradt, miként az maradt Faludi Ferenc, Pray György, Katona István, Paintner Mihály és sok más jeles írónk akkor is, mikor a rendet már régiesen fölloszlatták.

Ellentállása a fölvilágosodással szemben, kedvelt olvasmányai és egész érdeklődési köre erre vallanak. — Rendtársa, Baróti Szabó Dávid is szembeszáll a fölvilágosodással és a Martinovits-összeesküvéssel²⁵⁾; Rájniban nem volt ez irányban érdeklődés; de azt hiszem, nevelésük vezette mindhármat a mértékes verselés öntudatos megteremtésére. Mikor, föltevésem szerint mindhárman, német kísérletekről tudomást szereztek, nem a németeket utánozták; a forma problémája a humanizmus emlékein és régi vagy közélegykorú jezsuita poéták alkotásain át vezette őket a klasszikusokhoz. S hogy a fölvilágosodástól való elzárkózásuk tartotta meg mindhármat mindvégig ezeknek a formáknak és ennek a velük fejlődött, beléjük nevelt gondolatvilágnak a tiszteletében, azt a tőlük független további fejlődés története igazolja. Akiket egyéniségük formálódása vagy nevelésük a fölvilágosodás légkörébe, vagy legalább eszméi felé irányított, mindnyájan megismertek Horatiuson és Catulluson túl Anakreonnal, az életörömderűs költészetével — Révai, Verseghy, Kazinczy, Szentjóni Szabó, Dayka, Batsányi, Fazekas, Csokonai mind hűtlenek lettek a deákos verseléshez. „Könnyen hangolódó kedélyük, — írja Császár Elemér²⁶⁾ — nagyobb műveltségük, széleskörű olvasottságuk fogékonnyá tette őket más szellemű költői törekvések iránt is.” A névsor bizonyítja, hogy nem csupán és nem mindig a könnyen hangolódó kedély, de valamennyiüknél a „más szellem”: a fölvilágosodás ragadta költészetüket Anakreon és a rokokó felé. A három exjezsuita ettől teljesen távol állt: őket a humanista és jezsuita hagyományok végképpen a mértékes verseléshez kötötték.

3. A humanista nyomok.

A deákos költészet hivatott kutatója, Császár Elemér, aki az úttörőknek első összefoglaló s részleteiben is mindmáig változatlanul helyes képét adta, azt írja,¹⁾ hogy „verseikre nem a klasszikus irodalom nyomta rá a jellemét, hanem a virágzó új latin irodalom.” Valóban, három erős gyökér ered s vezet hozzájuk a humanisták latin költészetéből: 1. az önérzet, amely rávezette őket, hogy a magyar nyelv alkalmas a mértékes verselésre, 2. költészetüknek tudós jelleme és 3. forrásviláguknak egy része.

²⁴⁾ Michaelis Denisii Carmina Quaedam. Vindobonae, 1794. 159. l. „*De hodiernis Germaniae poetis.*”

²⁵⁾ Császár Elemér, A deákos iskola. Irod. tört. Közl. 1904. 156. l.

²⁶⁾ Deákos költők. Budapest, 1914. 14. l.

¹⁾ A deákos iskola. Id. m. 31. l.

Humanista gondolat volt, hogy a magyar nyelvhez „minden illik”. Janus Pannonius és társai büszkén hirdették, hogy a magyar poéták, a Duna völgyének költői tudnak legszebben latinul. De már Sylvester János azt írja, hogy „későn vevőnk eszünkbe az mű nyelvünknek minden való nagy nemes voltát.”²⁾ Ez a gondolat villan meg büszkén Molnár János célkitűzésében — „abban a nyelvben, *mellyhez minden illik*”³⁾ — folytatódik és élesedik még határozottabbá a deákos költők öntudatában, Rájnistól („örülly e kintsnek, a melly *egyedül a te nyelvednek tulajdona*”) ⁴⁾ Fabchich Józsefíg, az epigónig, aki azt hirdeti, hogy költőink a szavaknak „az Görögöknek kaptájára vonásával az Deákokat is meg győzték, kik Cicero válásaként Ditirambust soha sem tsináltak. Az Frantzia, Gallus, Olasz Poézis merevény bizonyos számbul álló czikkelyezés. Hogy Német Sógorainkat magyar szájunkkal ne gyalázzuk.”⁵⁾ „A' Magyar ezekkel akármelley nemzetenn kifoghatna”, ismétli Rájnis.⁶⁾ A *hangmérséklés* a magyarhoz illik legjobban, s ez nemcsak művészibb, mert a hangsúlyos verselés egyszerű szótag-számlálását váltja föl, hanem — Molnár Jánoson kívül Szabó Dávid is, Rájnis is ezt hirdetik, Verseghy meg utóbb egész elméletét adta ennek a fölfogásnak^{6a)} — nyelvünk szépségei csak a mértékes verselésben érvényesülnek teljességükben. „Merem mondani — vallja Molnár⁷⁾ — szebben megtarthattyák nálunk az igaz valóságos szó-ejtést az e'féle versek.” Ez az *igaz* verselés.

Az úttörő jezsuiták mindahárman naturalista módon alkotják meg hozzá szabályaikat. A deák versek „készítésében tsak a' természet volt a' szemem előtt, a' melly szót az meg-kettőztet, meg-hosszabbít, azt hosszasan ejtem, a' mit meg-rövidít, azt meg-perdittem én-is”: ez a Molnár verstechnikája.⁸⁾ „Meg vallom, nagy fáradságomba került, kivált eleintén, a' míg ezen járatlan út sok ízbeli tekervénnyein el tudnék igazulni — írja Szabó Dávid —⁹⁾ nem lévén új Mértéken járó Magyar vers szerzőknek írásaik sok ideig kezem közt. Az utánn ugyan, midőn már *magam magamnak a' jeget valamennyire meg törtem*, háromnak egy néhány levélből álló verseikre akadék; de belőlük e'rendbéli tudományomat nem igen gyarapíthatám. Mindazonáltal örvendettem azon, hogy velek tsak nem egyet értenék.” — S végül ugyanezt írja Rájnis József is¹⁰⁾: „En is, midőn a' Ritmust

²⁾ Idézi Császár E., egyetemi előadásaiban. A protestáns kor költészete. 1926.

³⁾ L. fent, az 1. fejezetben.

⁴⁾ Magyar Parnaszszus. Id. h. I. R., elő-beszéd.

⁵⁾ Fancsali Feszület. M. Nemz. Múzeum kv. kézirata, 16. Fol. Hung.

⁶⁾ Meg-Szerzés. 1781. 49. l.

^{6a)} Mi a' Poézis? és ki az igaz poéta? Budán, 1793. 18. l. A' *Hangegyeztetés*.

⁷⁾ Jeles Épületek, XXIV. l.

⁸⁾ U.-ott.

⁹⁾ Új mértékre vett külömb Versek. 1777. Előszó, 4. l.

¹⁰⁾ Magyar Parnaszszus. Id. kézirat. A II. Rész előbeszédében.

meg utálván, ... az igaz Vers szerzéshez fogtam, tsak a' fületem tartám mesteremnek. ... Semmi egyéb regulám nem lévén, természetesen irtam." Később pedig már azt is hitten-hiszi, hogy a mértékes verselés mindig megvolt a magyarban, csak ez illik nyelvünkhöz, és közmondásaink is eredetileg „hangmérsékléssel” szóltak. Ez utóbbira már a *Kalaúzban* is sok, részben erőltetett, részben mondvacsinált példát idéz s botlásaiban az idő csak erősíti. A *Magyar Parnaszszusban* már arra is emlékezik, hogy a nép szájáról is hallott distichonokat. „Egykor — beszéli¹¹⁾ — Győr városában téli időben egy ház mellett járván, a melynek ajtaja tárva volt, láték két szolgáló leányt, kik a fahordásban foglalatoskodnak vala. Szintén akkor az egyik be akara menni a szobába, a másik azt mondá:

Majd mindgyár elvégezzük. Gyere Panni! ne menj be.

Erre Panni így felele:

Már eleget fáztam. Most melegedni megyek."

Mindez arra vall, hogy a mértékes verselést természetesnek, a magyar nyelvhez illőnek, sőt a kiejtéssel, a hanglejtéssel megegyezőnek tartották. Annál érdekesebb, hogy a költészet számukra mégis tudomány volt — s ez a vélemény a magyar lírában a humanizmus, majd Balassa és Rimay óta náluk éledt először újra. A humanistákon túl, Balassában még megvolt a költői öntudat, jogosan és önérzettel tartotta magát poétának, aki a Dobótestvéreket „multis intervallis” túlhaladta,¹²⁾ tiltakozik szövegeinek megváltoztatása ellen is¹³⁾ s versengésük hasonló a latin renaissance-líra költőéhez. Rimay gondolt is Balassa verseinek kiadására¹⁴⁾:

Munkádat kiadom, hogy mindenki lássa.

Költészetének, a humanizmushoz hasonlóan s abból eredve volt is némi tudós jellege. Ezzel szemben a vulgáris énekköltést nemcsak hogy ez a tudós költészet már Anonymus óta lenézte, hanem azt szerzői maguk sem vették komolyan, egyikük sem tartotta érdemesnek, hogy kinyomassa¹⁵⁾: megmaradt Amadeig a maradandóság gondolata nélkül élő, irodalom-alatti költészetnek. A tudós költészet folytatói, a halhatatlanság gondolatának hordozói a lírikusok között leginkább csak a jezsuita latin költők voltak. Soraikban¹⁶⁾ a XVII. majd föl egészen a XVIII. századig Adányi András, Adolph János, Tolvay Imre, Babay Ferenc és még sok-sok név mellett ott találjuk Timon Sámuelét, a történetíróét is: az ő öntudatuk, s a halhatat-

¹¹⁾ Ágh Norbert, Kőszegi Rájnás József élete és munkái. Budapest, 1890. 188. l.

¹²⁾ Rimay János munkái. Budapest, 1904. 249. l.

¹³⁾ U.-ott 253—254. l.

¹⁴⁾ U.-ott 255. l.

¹⁵⁾ Császár, A protestáns kor költészete. Id. könyom. 128. l.

¹⁶⁾ Pintér Jenő, A magyar irod. tört. kézikönyve. II. k. 444. l.

lanságért való vágyuk él tovább, Horatiuson erősödve, a deákosokban. Szabó Dávid büszkén vallja:¹⁷⁾

...moroghat

Zóilus: én az eget már képzelem érni fejemmel —

és Rájnis „fennyen” hirdeti, hogy „a tudós magyarok a' Kalaúzomat nem tsak gánts-nélkül-valónak, hanem e' felett kinttsel-bővelkedőnek-is tartják.¹⁸⁾ Révai pedig magáról álmodja *Egy jelesebb énekesnek haláláról miként lehetne írni* c. kéziratban maradt költeményében¹⁹⁾ az emlékezést, hogy

Melyly boldog század hoz még olyly drága gyümölcsöt?

és gyönyörködve hiszi, hogy

Szárnyain a' szép hír fel emel majd engem'.²⁰⁾

Ezt a maradandóságot ki kell érdemelni. Az epikusokról eddig is megvolt a köztudat, hogy munkájukhoz komoly fáradság kell, tudomány és méltóság — Zrinyi aere perenniusát az eposzíróról Barcsay Ábrahám is hirdeti:²¹⁾

A' Vitézi versek ösvénye nehezebb,
'S a' szók méltósága sokkal szükségesebb,
Itt a' folyó vizek távul büszkélkedvén
'S mások mélységével titkon növekedvén,
Lassan hőmpölygetik arany fövényeket,
Vagy pedig zúgással forgatják köveket

és Gvadányi is, a *Falusi Nótárius* előszavában azzal veszi védelmébe a négysoros verseket, hogy az ezekkel való munka „fontosságot, érett nehézséget, és méltóságot” foglal magában. A költészet komoly munka, a költészet fáradság, a költészet *tudomány* — tudós költészet, tudós közönségnek.

Ez a gondolat is leginkább Rájnisnál élesedik ki. Már a Kalaúz előbeszédét így kezdi: „Ti Hozzátok, o Hazánknak díszei! *tudós Magyarok!* ti hozzátok folyamodik e' könyvetském. Most, ha valamikor, most *külömböztessétek Magatokat a' tudatlan községtől*, a' melly (tudom) tsömör-nélkül nem ízelheti e' szokatlan-rendbe-szedett verseimet.” S ugyanott így folytatja: „Verseimnek zsengejét, kegyes olvasó, meg-ne-vedsd azért, hogy a' végső szó-tagotskákat nem felelgettem úgy, mint a' Ritmisták, akiket eddig Poetáidnak tartottál: Uralkodjék, ha úgy tetszik, uralkodjék ezután-is a' felelő Ekho: tisztelj'd a' régi, 's mostani Ritmus-szerzőket; de a' *Poetai Tudományért*, nem ám a' Ritmusért, a' melly bizonyára nem nagy ékessége

¹⁷⁾ Költeményes Munkájának (1789) ajánlása Orczy Lőrínchez.

¹⁸⁾ Meg-Szerzés. 1781. 32. l.

¹⁹⁾ M. Nemz. Múzeum kézírata, 432. Oct. Hung.

²⁰⁾ Elegyes Verse, 1787. 38. l.

²¹⁾ Két nagyságos elme költeményes szüleményei, 1789. 66. l.

a' Poetai Tudománynak. Tsuda, hogy ekkorig-is annyi *tudós Magyarok a' drága időt illy gyermeki dologra vesztegették.*" Ha Molnárbán és különösen Révaiban több a költői érzés, vagy legalább a költészetre való hajlandóság s nagyobb a műveltség — Rájnisban és Szabóban erősebb az akarat ennek a *tudománynak* elsajátítására, amellyel a megvetett ritmistáktól²²⁾ elkülönítik, azoknál többre tartják magukat. Folytonos, erős gyakorlattal lettek költővé s kettejükre áll az, amit Császár mond: költészetük „kezdetben pusztá formagyakorlat,²³⁾ mellyel — hitük szerint — megalkották az „igaz” költészetet.

Ennek a tudós színezetre való rendületlen törekvésnek mindkettejük-nél megvan a külső, formai nyoma is.

Rájnis *Kalauza* majdnem tankönyv formájú. Szerkezete szerint *Példákat* és *Regulákat* ad, s ezt a beosztást a munka kéziratul maradt, már többször említett, bővített átdolgozásában, a *Magyar Parnaszszusban* is megtartotta. Nem is ihletből írt verseket: minden versmértékre példákat szerkeszt s csak némi jele hivatottságának, hogy adott versképletre három sikerült anakreoni verset s olyan szép — minden verse között formailag a legjobb — trochaikumot ír, mint a Szily Jánost ünneplő *Pásztori dala*. (Menj elébb, kitsinyke nyájam! Menj legelve, játszadozva . . .)

Baróti Szabó Dávid világa is ilyen tudományos színben tűnik föl, ha egy nagyobb forrásgyűjteményére rámutatunk. Szabó nagy termékenységgel ontotta a hexameterek és distichonok árját. Neki minden téma volt, válogatás nélkül, ami foglalkoztatta, szembajától a templomi gyertyák vásárlásáig, amelyek Győrött jobbak, mint Komáromban²⁴⁾ s a barokk eposzban megénekelt komáromi földrengéstől a Friz András, Győrött is megfordult spanyol származású jezsuita Zrínyi-drámájáig, amely hogy hexameterekben íródott, abban Denis példáinak is részük lehetett.²⁵⁾ Az elindulásnál azonban, úgy látszik, példagyűjteményre volt szüksége.

Már első kötetében is (1777) két ízben találkozunk Neumayr nevével, de ezenkívül *Az egészségről* szóló négy verse is, bár itt nem mondja meg, Neumayrtól való.²⁶⁾ Azontúl is szívesen fordul a *Vers-Koszorúban* is, majd

²²⁾ Eleinte még Verseghy is ezt a fölfogást vallja *A Ritmista* c. költeményében:

— — — Prometheus

összeszedvén gyúrt sarának söprejét,
eggy törpe képet alkotott.

Ritmista légy, úgy mond. — — —

— — De lesz üdö, mellyben *Minerva* karjainn

Megnyílik *elméjek*, kivesz

Otromba nemzeted, 's helyette *bölcs* tűzű

lantos poéták zsengenek!

²³⁾ A deákos iskola. Id. h. 18. l.

²⁴⁾ Költeményes Munkái. 1789. II. k. 56. l.

²⁵⁾ Concordia Qualitatum. Denis id. m. 88. l.

²⁶⁾ Új mértékre vett külömb Versek. 132., 246., 270. l.

Költeményes Munkájában Neumayr verseihez, hol a szerző nevének megemlítésével, hol a nélkül. Neumayrt már Császár Elemér is az újlatin, jezsuita írók közé sorolta.²⁷⁾ Hadd egészítsem ki ezt avval, hogy a munka, amelyből Szabó Dávid merítgetett, egy jezsuita *poetikai tankönyv*. Neumayr Ferenc (1697—1775) bajor páter, iskoladrámákon kívül, két, Augsburgban gyors egymásutánban több (öt, illetőleg négy) kiadást ért népszerű könyvet írt, amelyek egyikének *Idea Rhetoricae*, másiknak *Idea Poeseos* volt a címe. Ez utóbbitól vette Szabó Dávid összesen hét költeményét:²⁸⁾

*El-változás.*¹⁾ Költ. Munkái. I. 159. l. — *De Poësi docente*. Caput III. De Metamorphosibus. 113. l.

Szent Ignátz a' rózsának szemléléséből isteni szeretetre gerjed. U. o. II. 189. l. — *De Poësi delectante*. Exemplum III. Descriptio rei. U. o. 43. l.

Egy vén asszony' képe. U. o. II. 194. l. — U. o., Exemplum II. Descriptio personae. 42. l.

Az egészségről. *Dombihoz*. U. o. II. 201. l. — *De Poësi docente*. Cap. V. De Carmine Didactico. Ad Varronem. 117. l.

Annak megtartásáról. U. o. — *De valetudine servanda*. 118. l.

Annak védelmezéséről. U. o. 203. l. — *De valetudine tuenda*. 120. l.

Annak vissza-nyeréséről. U. o. 204. l. — *De valetudine reparanda*. 121. l.

A fordítások közül különösen érdekes a második, mert az eredetinek hexameteréből ennél a magyarban alkaiosi strofák alakulnak, bizonyosságul annak, hogy „arról egyiküknek sem volt sejtelve, hogy a versforma és a tartalom között már a római költészet virágzása idejében volt valami kapcsolat.”³⁰⁾ Három strofáját összevetésül, forrásával együtt közlöm:

Forte ibat curis aeger Loyola per hortum,
Ut requiem menti concederet. Undique flores
Laetitia gestire putes. Sed gaudia quisque
Explicat ad pompam. Divo se quisque videri
Ante alios. Carpi quisque ambitiosius optat
Olfierique cupit. Sed quantum insignis amictu
Purpures Regina suas solet ante ministras
Fulgere, tantum alios inter Rosa splendida flores
Enicuit, Divique oculos violenta tenebat.

Ignátz, reá-gyúltt gondgyai' terhitől
Hogy meg-pihennyen, kertbe le-ment vala.

Kinállya kintsit széltibe mindenik,
'S versekre térszen viragdozást neki:

A' szép virágok meg-telének
Édes örömmel az ő személlýen,

Kedvezni szaggal 's meg-szedettni
Ez 's amaz-is leg-előre kíván.

De, mint Királyné, mellyet arany-peretz
'S szín-bíbor ékítt: másokat úgy előz
A' Rózsa; 's Vendégét kivált-képp'
Vonsza, piros kebelét ki-fejtvén.

²⁷⁾ A deákos iskola. Id. h. 31. l.

²⁸⁾ Az alábbiakban a latin források lapszámai az *Idea Poesos*-nak 4. kiadására vonatkoznak. (1768)

²⁹⁾ Az Új mértékre vett külömb Verseken (132. l.) e versnek *Egy Gorombának törssökké változtatása* a címe.

³⁰⁾ Császár, A deákos iskola. Id. h. 24. l.

Egy vén Asszony' képe c. költeményének eredetije pedig, mint a szeméyleírás példája, Faludi Ferenc előtt épen úgy ott lebeghetett *Nincsen neve* c. verse írásakor,³¹⁾ mint Grefflingernek Trostler József megjelölte költeménye;³²⁾ Neumayr verse így kezdődik:

Stabat anus baculo subnixa, ferente vietam
Aetatem: sine crine caput, sine sangvine venae,
Os sine dente fuit; truncus totus sine succo.
Horrida frons rugis, sulcata in mille figuras,
Pendientesque genae, geminae sub fronte, cavernae,
Et tristes oculi, dubiaque in luce latentes,
Nasus hebes, stillasque pluens, quibus extima vestis
Immaduit, etc.

Szabó Dávid különben egy Neumayr Ferenchez hasonló munkásságú, másik jezsuita munkáit is forgatta. *Renat Rapin* francia páter (*Párizs, 1687) Neumayrnak kortársa volt. „Vir eloquentia potens, ingenio clarus — idézi róla Molnár János³³⁾ — elegans eloquio, et sive prosa, sive carmine disertissimus - - non pauca edidit *de Eloquentia, de Poësi*, etc.”³⁴⁾ Szabónak *Dafnis* c. hosszabb költeménye³⁵⁾ „Rapin' 12. Eklogája szerint” készült.³⁶⁾

Daphnis, Amor Musarum et agrestibus unica nymphis,
Gloria pastorum, Daphnis, lenissimus unus
Qui fuit, ingenuas longum informatus ad attes.
Fertur ubi densa nigrum nemus ilia frondet
Anxius isse onimi, et vepres penetrasse sub altos
Avius, ac sola demum sedisse sub ulmo
Hisque afflictus humi Phoebum implevisse querelis, etc.

Szabó Dávidnak ez a szinte rendszeres, tudós készüllete és Rájnis könyvének említettem szerkezete kimélyítik azt a fölfogásunkat, hogy a mértékes verselés által e költészet csakugyan tudós költészet lett és végképpen elvált a vulgáris énekköltészettől, vele együtt azután a nem-latin műveltségű közönségtől. Rájnis — idéztük Kalauzának előszavából — így is akarta. De hogy mennyire elvált, azt Kazinczynak egy érdekes anekdótája igazolja: a kis műveltségű köznemesség kinevette, rímek híján nem.

³¹⁾ Révai levele szerint (Kazinczy Lev. III. k. 381. l.) ez a vers a „Köszög Váras”-ban „Iakó Szvetitsnének, Pajkos vén Banyának erköltstelenségére iratott hatalmas Gúnyoló Ének” — tehát élményen készült.

³²⁾ Faludi és a német gáláns költészet. Egyet. Philol. Közlöny, 1914. 205. l.

³³⁾ Rudolf Unger is (Hamann und die Aufklärung. 1911. I. k. 222. l.) „der schöngeistige französische Jesuitenpater”-nek nevezi.

³⁴⁾ Magyar Könyv-Ház, XXII. szakasz, 191. l.

³⁵⁾ Költeményes Munkái, 1789. I. k. 166. l.

³⁶⁾ Renati Rapini e Soc. Jesu Carmina. Venetiis, 1733. 40. l. *Daphnis, sive Pastor Amans Scientiae Divinae*.

tartotta költészetnek. 1779-ben³⁷⁾ — beszél Kazinczy³⁸⁾ — Nagyváradon egy „idegen megyei csoportocská” egyik tagja „kedve telve kacagá egy piarista verseit”: a piarista, akinek költeményein mulattak, Révai Miklós volt, a versek pedig így hangzottak:

Nemde talán az örömszekeren diadalma Camillust
 Viteti és a boldog időkre
 Felvirradt boldog Rómának népe csudálja
 A rab nemzeteket?³⁹⁾

A költeményt Szilágyi Sámuelnek kellett védelmébe vennie — „sőt ezek gyönyörű versek”, — és Kazinczy jellemző példájául, hogy „mit csudálgatának” ebben a korban, idézi Erdődy Lajos szabolcsmegyei főbíró versét Mária Terézia „koporsójára”, melynek ime egyik strófája:

S ki ne sírna midőn ily nagy élet megholt,
 Mely élet sok élők éltének éle volt?
 Sokat nevelt, tartott, táplált, ha egyszer szolt;
 Kinél bőlt gazdag volt; jaj! magát zárja ből.

„Debrecen és Patak, azután még húsz esztendővel is, a csengőtlen hexametereket verseknek nem tekintették.”⁴⁰⁾ A deákos költészet tehát nemcsak hogy nem találkozott s nem is akart találkozni a nagyközönséggel, hanem teljesen eltávolodott tőle. Annál erősebb szál fűzte, mint „tudós” költészetet, a multhoz, elsősorban a jezsuitákhoz s végeredményében az első tudós költészethez, a humanistákhoz — a latin renaissance-lírához.

Az írói öntudaton és a tudós-költészet most megrajzolt vonásain túl a humanizmusba kapcsolja a deákos úttörőket forrásaik egy része is. Szinte jelképi jelentősége van annak a körülménynek, hogy egyik legnagyobb humanista költőnek, a nápolyi spanyol Sannazarius Jakabnak (1458—1530) — aki a pásztori költészet számára Árkádiát is fölfedezte — egy-egy verse nemcsak Szabó Dávidnak és Rájnisi Józsefnek, hanem Révai Miklósnak figyelmét is megragadta. Szabó Dávidnál és Rájnisinál egyformán a Velencét dicsőítő híres epigramma,⁴¹⁾ Révainál az *Ad ruinas Cumarum, urbis vetustissimae*⁴²⁾ c. elégia fordítása a jele, hogy munkáit forgatták.

³⁷⁾ Az évszámban téved Kazinczy, mert Révai költeménye 1780-ból való.

³⁸⁾ Pályám Emlékezete, id. kiad. 53—54. l.

³⁹⁾ *Brunszvik Antal beiktatására, 1780.* Elegyes Versek, 1787. 157. l.

⁴⁰⁾ Magyar Pantheon. Id. kiad. 129. l.

⁴¹⁾ Sannazarii Poemata. Patavii 1751. 141. l.

De mirabili urbe Venetiis.

Viderat Hadriacis Venetam Neptunus in undis
 Stare Urbem et toto ponere jura mari,
 Nunc nihi Tarpejas quantumvis, Juppiter, arces
 Objice, et illa tui molnia Martis, ait.
 Sī pelago Tibrim praefers, urbem aspice utramque:
 Illam homines dices, hanc posuisse Deus.

⁴²⁾ Eleg libr. II. 9. — Elegyes Versek, 111. l.

Másik kedves költőjük Sannazarius kortársa, a velencei jezsuita, Naugerius András (1493—1540), korának ünnevelt költő-diplomatája, akinek Spanyolországban tartózkodásakor része volt benne, hogy a hispán humanisták a versírásban nemzeti nyelvű kísérletekbe kezdtek.⁴³⁾ Verseiből Rájniss (már 1762-ben)⁴⁴⁾ lefordított kettőt.⁴⁵⁾ Révai Miklós is eljutott hozzá: *Szerелеm nyájaskodásai* c. kéziratának II. kötetében⁴⁶⁾ van egy Naugerius-fordítása.⁴⁷⁾ Érdekesen próbálgatja Révai az angol Owenus János (1560—1622) — latinosan Joanes Audoenus — egyik epigrammájának (Libr. II. Ep. 5.) fordítását is.⁴⁸⁾ Az epigramma így hangzik:

Libertas, carcer; pax, pugna: dolenda voluptas;
Spes metuens; mel, fel; feria, ludus — Amor.

Előbb csak szó szerint fordítja le:

Szabadság és fogság, Békeség 's háború,
Gyönyörűség 's fájdalom, Reménység 's félelem,
Méz és epe, Játék 's komor kedvűség
A' Szerелеm.

A vers azután így formálódik ki:

Méz és epe, játék és komor kedvűség,
Szív sértő fájdalom, 's kedves gyönyörűség:
Békeség 's háború, reménység 's félelem,
Szabadság és fogság: mind ez a' szerелеm.

Ide sorolom Baróti Szabó Dávidnak egy epigrammáját is. A latinját is idézi, de a szerzőt nem nevezi meg:

*De puero, ac puella, elegantibus, sed luscis.*⁴⁹⁾

Lumine Acon dextro, capta est Lecuilla sinistro,

Et potis est forma vincere uterque Deos.

Blande puer, lumen quod habes, concede puellae;

Sic tu coecus Amor, sic erit illa Venus.

Jobb szemed, Akron, nints, bal nints, Leonilla, te néked,
És szépségekkel senkinek éke nem ér.

Gyöngy gyermek! szemed' ádd nénédnek, Lenni te fogsz így
Vak szeretet, 's fog majd így ama' lenni Venus.⁵⁰⁾

⁴³⁾ Heinrich, Egyetemes Irodalomtörténet. II. k. 664. l. — V. ö. még Bajza, *Az epigramma theóriája*. ÖM. (Badics) IV. k. 34—35. — Molnár, Magyar Könyv-Ház. XXII. 119. l.

⁴⁴⁾ Agh Norbert id. m. 239. l.

⁴⁵⁾ Navagyéro Andrásnak fohászkodásai. — Navagyéro újesztendei ajándékoktát küld Hiellának. Kalaúz, 30—31. l.

⁴⁶⁾ M. Nemzeti Múzeum, 432. oct. Hung.

⁴⁷⁾ Csaplár id. m. III. k. 426. l.

⁴⁸⁾ Kézirat a M. Nemz. Múzeumban, 1310. Quart. Hung.

⁴⁹⁾ Ez a szöveg Lessing közléséből való. Szabó rosszabb szöveget közöl.

⁵⁰⁾ Új mértékre vett külömb Versek. 1777. 227. l. — A Vers-Koszoróban (1786) II. k. 123. l. a vége így változik:

. . . Lenni te fogsz így
Szép Szerелеm 's fog ama' lenni tsudára Venus.

Ez az epigramma — szerzője Hieronymus Amatheus — a világirodalom ismertebb versei közül való. Németre Ew. Chr. von Kleist fordította le, de Lessing — és nyomában Bajza József — is emlegeti.⁵¹⁾ Épen az epigrammák között — mind Rájnisei, mind Szabó Dávidéi között, — keresztény vonatkozásaiknál fogva, kell még új-latin eredetűeknek lenniük; többet azonban nem tudtam földeríteni. De utalok még arra, hogy Szabónak *Az Halálról, Az Itéletről, A' Pokolról és A' Menny-Országról* szóló négy verse, „a' négy végső dolgok”-ról szól, amelyeket szintén versekben megénekelt már Bedegi Nyáry Krisztinának írt elmélkedés-kötetében, a *Jóra-intő Chengettyűben*⁵²⁾ egy névtelen jezsuita.⁵³⁾ A szövegek csak igen kevésé hasonlítanak, de nyilvánvaló, hogy Szabó is jezsuita latin forrásból dolgozott.

Végül Rájnisknak egy mondatát idézem: „Szeretem édes Hazámat, 's ugyan azért a' Magyar nyelvet is szeretem.”⁵⁴⁾ A klasszikus formában való verselésre a hazaszeretet és magyar nyelvüknek szeretete is eszméltette őket. Voltaképpen magyar nyelven a humanisták és jezsuita elődeik latin költészetét plántálták tovább. S hogy ezt teszik, annak bizonyítéka műfaji szegénységük is. A műfajok iránt semmi érzékük nincs: őket csak a versforma érdekli,⁵⁵⁾ e szerint csoportosítják költeményeiket: nem is hoztak műfaj dolgában semmi újat. Leírások, költői levelek, dicsőítő ódák és epigrammák a lírai műfajaik: valamennyi megvolt a humanista és a jezsuita költészetben latinul, és egyik sem náluk jelenik meg először magyarul. Összeségükkel pedig szorosan kapcsolódnak a humanistákhoz.

4. Adatok a klasszikus forrásokhoz.

A deákosok főforrásai azonban nem a humanista és jezsuita költők voltak, hanem maguk a nagy klasszikusok. Molnár János a maga finom ízlésével természetesen a görög poétákat többre becsülte a rómaiaknál is, s mindegyre azokat tartotta olvasói elé mintaképekül: „azok mestersége nélkül most-is polyva a' vers, ha szép szavakból áll is”... „azokat a lovakat fogják-bé, mellyeket Homérus tartott, szép Vergiliusban az még mostanában is, a' mit Homérustól, Hesiodustól és Teókritustól tanult és szedeggett.”¹⁾ Révai Miklós is szerette a görögöket, mindenekfölött — Molnárral ellenkezően — Anakreont, aki közvetlenül is s a francia és német dal-

⁵¹⁾ Lessing, Anmerkungen über das Epigramm. — Bajza, Az epigramma theóriája. Id. kiad. IV. k. 237. l. — Kleist fordítása így hangzik:

⁵²⁾ Tintinnabulum, tripudiantium. Posenban, Riksz Mihály, 1630.

⁵³⁾ Talán Kopcsányi Márton Bonaventura.

⁵⁴⁾ Kalaúz, 69. l.

⁵⁵⁾ V. ö. Császár, A deákos iskola. Id. h. 18. l.

¹⁾ Jeles Épületek, 556. l.

költőkön át is, költészete további fejlődésének új irányt szabott. Sapphóból is fordítgatott; még néhány más dalának forrására a görög költészetben Császár mutatott rá.²⁾ Rájniss és Révai lantjának különbözőségét hadd mutassa egy kis párhuzam, olyan két versé, amelyek egyazon forrásnak magyar változatai: a földolgozás mikéntje sajátosan jellemző mindkét költőre. A közös forrás Platon epigrammája,³⁾ föliratul Aster nevű kedveltje sírjára, amelyet Révai forrásául már Császár megjelölt:⁴⁾

Ἀστέρας εἰσαθρεῖς Ἀστήρ ἐμός. εἶδε γυνόμην
Οὐρανός, ὥς πολλοῖς ὄμμασιν εἰς σὲ βλέπω.

Rájniss fordításában *Egy Tsillag nevű ifjatskáról* c. epigramma maradt:⁵⁾

Tsillagom! oh bár ég volnék, mikor égbe tekéntenél!
Onnét néznének téged ezer szemeim.

Révainál szerelmes dal lett belőle, legszebb dalainak egyike, mely így alakítva, valósággal Petőfiig szárnyal:

Szerető kívánság.

Lutza! én tsillagom
Milylyen kívánságom
Mikor éjjel
Égbe nézzel
Tsillagokat látni,
'S lángjokat tsodálni.

Akkor bár ég volnék!
'S reád le nézhetnék
Anynyi szemmel,
Menynyi tüzrel
Fényes ragyogva ég
A' szép tsillagos ég.⁶⁾

A görög szellemnek hódolt Fabchich József is, aki *Magyar Pindarus*-ban (Győr, 1804) az összes görög lírikusokat átültette. A nagy görög drámaírók munkáit is, páratlan buzgalommal, lefordította — ez azonban mind kéziratban maradt. (M. Nemz. Múzeum). Rájniss példái görög mintákat követnek, de igazában Vergilius a kedves költője és Révai *Alagyái* is római nyomokon járnak. Leggazdagabb Révai forrásvilága: Horatiuson kívül Catullus, Ovidius, Tibullus és kivált Propertius verseiből fordítgat, szerénységére vall, hogy magyar Propertius szeretne lenni.⁷⁾ Miként Rájniss, Baróti Szabó is Vergilius kedvelője: a nagy epikusnak a keresztény kultúrában is szakadatlan tisztelete nálunk kettejükben virágzik ki igazában utoljára s a legtetsebben. Szabó Dávidról Császár meg is állapítja, hogy „csak két római költővel foglalkozott, a legnagyobb lírikussal, Horatiusussal, s a legnagyobb epikussal, Vergiliussal”.⁸⁾ Ezt a két nevet ki kell még egészítenünk a legnagyobb római epigramma-íróval, Martialiszal.

²⁾ A Deákoss költők jegyzeteiben.

³⁾ Thewrewk, Görög Anthológiabeli epigrammák, 1891. 68. l.

⁴⁾ Deákoss költők, I. 430. l.

⁵⁾ Kalaúz, 29. l.

⁶⁾ Elegyes Versek, 141. l.

⁷⁾ Csaplár, id. m. II. k. 337. l.

⁸⁾ Deákoss költők, I. 68. l.

Az *Új mértékre vett külömb verseknek három könyveiben*, a második könyv végén azt írja: „Ide ragasztani lehet némely purgomákat (epigrammákat) az az Rövid versekbe szorított éles, és vidám gondolatokat, mellyeket a' *Deák Authorokból Magyarra fordítottam*“.⁹⁾ Az itt közölt, egy híján negyven epigramma az első nagyobb magyar epigramma-gyűjtemény. Benne van a Sannazarius-fordítás és az a fent közölt másik híres epigramma, amelynek szerzőjéül Hieronymus Amaltheust sikerült megjelölnöm. Valószínű, hogy még több epigrammája való humanista vagy jezsuita szerzők munkáiból. De — mint megállapítottam — már ebben a gyűjteményben is hét Martialis-epigramma van. Minthogy ezeknek latinját — a szerző megnevezése nélkül — Szabó Dávid maga is közli, egyszerűen utalok forrássáikra:

In Pontilium. (224. l.) — Epigr. libri VII. 3.
 In Posthumum. (U. ott) — Epigr. libri XII. 2.
 In Castorem. (228. l.) — Epigr. libri VII. 98.
 In Dialum. (U. ott) — Epigr. libri I. 47.
 Ad Laelium (229. l.) — Epigr. libri I. 91.
 Ad Lausum. (U. o.) — Epigr. libri VII. 81.
 Ad Aemilianum. (U. o.) — Epigr. libri V. 81.

Megjegyzem, hogy Martialis epigrammáinak nincs címük és Szabónál nem mindig a Martialis használta nevek szerepelnek. — A *Vers-koszorúban* (1786) újabb, közel ötven epigrammával szaporodik a gyűjtemény. Az előbbiekből kettőt elhagyott (*Zeuxis, Parrhasius* és *Ad Laelium*), a többit átdolgozta, a latin neveket részben magyarral pótolta¹⁰⁾ (*Lovándi, Jandai, Vaszi*) és a latin szöveget már nem közli. Ezekből is tíz epigramma forrását találtam meg Martialisban; összevetésül itt közlöm őket:

*Biztos Kints.*¹¹⁾

Fel-törtt ládából a' pénzedet el-viszi Tolvaj:
 Házadat a' fene tűz perzseli, falja, nyeli.
 A' fő pénzt, 's együtt uzsorád' el-veszted Adósnál:
 A' szaporátlan föld bé nem hozandja magod'.
 A' mi Barátodnak vagyon adva, nem éri veszély azt:
 Az kénts, kit másnak téssz-le kezébe, tiéd.

Epigr. libr. V. 42.

Callidus effracta nummos fur auferet arca,
 Prosternet patrios impia flamma lares:
 Debitor usuram pariter sortemque negabit,
 Non reddet sterilis semina iacta seges:
 [Dispensatorem fallax spoliabit amica,
 Mercibus extructas obruet unda rates.]
 Extra fortunam est, si quid donatur amicis:
 Quas dederis, solas semper habebis opes.

⁹⁾ Id. m. 1777. 219. l.

¹⁰⁾ Ezt, valamint az átdolgozást is, még folytatta Költeményes Munkájában (1789)

¹¹⁾ Vers-Koszorú. II. 125. l.

*Gánts-kereső.*¹²⁾

Olvassák, hallják könyvem', s mind, Óle, javallják:
 Turkál és gántsot benne Poéta keres.
 Rajta nem aggódok; mert mellyet adok-fel, az étket
 A' vendég jónak mondja, ha kukta nem is.

Epigr. Libr. IX. 81.

Lector et auditor nostros probat, Aule, libellos,
 Sed quidam exactos esse poeta negat.
 Non nimium curo: nam cenae fercula nostrae
 Malim convivis quam placuisse cocis.

*Itilő.*¹³⁾

Nem tagadom, méltánn ótsárlod verseim', Óle:
 Roszszak ezek; de te jobb verseket, Óle faragsz?

Epigr. Libri II. 8.

„Ista tamen mala sunt.” Quasi nos manifesta negemus:
 Haec mala sunt, sed tu non meliora facis.

*A' másnak verseivel kérkedőről.*¹⁴⁾

Hire repült, hogy versemmel, valamintha sajátod
 Vólna, nevet kívánsz szerzeni mások előtt.
 Ingyen néked adom; de ha vallod enyémnek, ha mondod
 Azt magadénak, előbb illik, hogy értte fizess.

Epigr. Libr. I. 29.

Fama refert nostros te, Fidentine, libellos
 Non aliter populo quam recitare tuos.
 Si mea vis dici, gratis tibi carmina mittam:
 Si dici tua vis, hoc eme, ne mea sint.

*A' Medvétől el-szaggattatott képezett Dédalusról.*¹⁵⁾

Dédale, Medve midőnn olly szörnyen bánná te vélled;
 Meg-bántad szárnyat venni magadra, tudom.

Spectacula, 8.

Daedale, Lucano cum sic lacereris ab urso,
 Quam cuperes pinnas nunc habuisse tuas!

*A' Rosszúl-vatsorálóról.*¹⁶⁾

Hogy soha nem vatsorál otthon, Bodor esküszik: hidd-el;
 Mert máshoz mikoronn hívatik, akkor eszik.

¹²⁾ U.-ott. — E vers fordítására persze Rájnys vagy Révai kritikája ösztökélhetette.

¹³⁾ U. o. 126. l.

¹⁴⁾ U. o. 127. l. — *Sztzipió' Alma* c. fordítását Révai is (*Elegyes Versek*, 1787.

215. l.) odaadja „ajándékol” plagizátorának, Miller Ferdinand Jakabnak.

¹⁵⁾ U. o.

¹⁶⁾ U. o. 128. l.

Epigr. libr. V. 47.

Nunquam se cenasse domi Philo iurat, et hoc est:
Non cenat, quotiens nemo vocavit eum.

A' Poétának ékes Keze.¹⁷⁾

Újjaidon sok gyöngy; versedben több van: hasonló
Ékkel meg-rakodott kézre találni ki tud?

Epigr. libr. V. 11.

Sardonychas, zmaragdus, adamantas, iaspidas uno
Versat in articulo Stella, Severe, meus.
Multas in digitis, plures in carmine gemmas
Invenies: inde est haec, puto, culta manus.

Vak Szerető.¹⁸⁾

Nestét Böldi szeret: mitsodást? egy fél-szemű Nestét.
Nestének vagyon egy, Böldinak egy szeme sints.

Epigr. libr. III. 8.

„Thaïda Quintus amat.” Quam Thaïda? „Thaïda luscam.”
Unum oculum Thaïs non habet, ille duos.

Éhség-orvoslás.¹⁹⁾

Mérget sokszor iván Mitridátes, végre hogy őket
Nem tudná méreg bántani, végbe vivé.
A' gyakor éhségtől úgy van Korpándi meg-edzve,
Hogy rá hozni halált nem tud az éhel-halál.

Epigr. libr. V. 76.

Profecit poto Mithridates saepe veneno,
Toxica ne possent saeva nocere sibi.
Tu quoque cavisti cenando tam male semper,
Ne posses unquam, Cinna, perire fame.

A' Fogatlan Asszonyról.²⁰⁾

A' mint említém, vólt négy fogad, Élia: kettőt
Egy köhögés, kettőt más ki meg újra pökött.
Reggeltől estig már bizvást egyre köhöghepsz:
Már harmad' köhögés dolgot heába keres.

Epigr. libr. I. 19.

Si memini, fuerant tibi quattuor, Aelia dentes:
Expulit una duos tussis et una duos.
Jam secura potes totis tussire diebus:
Nil istic quod agat tertia tussis habet.

Baróti Szabó epigrammái egyötödének forrása tehát Martialis; lehet,

¹⁷⁾ U. o. 128. 1.

¹⁸⁾ U. o. 129. 1.

¹⁹⁾ U. o. 134. 1.

²⁰⁾ U. o. 131. 1.

hogy ez a szám még szaporítható: Martialisnak több mint másfélezer epigrammájában kell keresnie a nálam szerencsésebb kutatónak. De már ezekkel is odasorolhatjuk Martialist is Horatius és Vergilius, mint Szabó főforrásai mellé. Valószínűleg fordítás a többi epigramma is és bizonyosan az *Az halálról, és Szerелеmről*²¹⁾ című, amelyet egyazon latin forrásból vagy német közvetítéssel Verseghy Ferenc is átdolgozott.²²⁾ Szabó és Verseghy átdolgozásai úgy viszonylanak egymáshoz, mint Platon epigrammájának Rájnis- és Révai-féle átdolgozása.

Még csak egy epigrammájának forrására akarok rátérni: *In buculam Myronis*.²³⁾ Myron híres érctehenéről már a görög költészet egész raját termelte ki az epigrammának. Kettőt közülük Fabrichius is lefordított a *Magyar Pindarusban* (187. l. 86. és 87. sz.) Görögből vette (Anth. Palatina IX. 713—740.)²⁴⁾ Myron-epigrammáinak egy részét Ausonius is, akinek 58.—68. epigrammái szólnak e tárgyról.²⁵⁾ Ezeknek azonban egyike sem volt Szabó Dávid forrása. A legközelebb áll hozzá a 63. epigramma:

B. Szabó Dávid:

*Taurus me adiungit, vitulus petit, optat arator
Jungere, pastores ire, vorare leo.*²⁵⁾

Ausonius:

*Me vitulus cernens, immugiet, irruet in me
Taurus amans. Pastor cum grege mittet agens.*

5. Az „igaz” költészet.

A klasszikusok példái megerősíthették Rájnisban és Szabóban a tudatot, hogy — külön-külön — ők teremtették meg az igaz költészetet. Néhány kivételt nem számítva, nem is írtak másként, mint mértékes versekben:¹⁾ a könnyen folyó ritmusok és egyhangú rímek helyébe megtalálták a fáradsággal, de méltósággal is járó verselést, amely már megérdemelte a kinyomatást, amelyért mint lírikusok is halhatatlanságot reméltek. Rájnis az, aki többet emlegeti az „igaz” költészetet, de Baróti Szabó Dávid az, aki

²¹⁾ Új mértékre vett külböb Versek. 225. l.

²²⁾ *Amor és a' Halál*. Verseghy összes költeményei. Császár—Madarász kiad. 1910. 39. l.

²³⁾ Thewrewk id. m. 101—107. l.

²⁴⁾ D. Magni Ausonii Burdigalensis Opera. Editio accurata Soc. Bipontinae. 1785. 23—25. l.

²⁵⁾ Magyarúl:

Rám bika bög, kíván a' borjú szopni, be fogni
Föld mívelő, pásztor hajtani, falni vadak.

¹⁾ Rájnisnak egyetlen ritmusos verséről, mellyel Keltz prépostot drasztikusan „megkorpázta”, l. Csaplár id. m. II. k. 119. l. — Szabónak is maradt 13 rímes verse, de csak kéziratban (mind tizenkettes). L. Horváth Balázs, Baróti Szabó Dávid is.

sűrűbben buzdít másokat — közöttük különösen Szentjóni Szabó Lászlót és az ifjú Kazinczyt — hogy csak mértékes verselésben írjanak. Kétségtelen s legnagyobb érdemük, hogy erős akaratukkal a magát nyíltan és határozottan Molnár követőjének valló Révaival együtt,²⁾ aki (inkább szerelmes énekeiért, de) költőnek legtöbb volt közöttük,³⁾ megteremtették a mértékes magyar verselést.

Annaira hittek igazságukban, hogy a „ritmisták” alkotásait is megpróbálták átformálni. A példát, mint ismeretes, Rájnisi József adta, aki a *Kalaúz* előszavában a *Murányi Venus* egy részletén meg is próbálja bizonyítani, hogy Gyöngyösi nagyobb poéta lett volna, ha mértékes verseket ír. Az ő példáját, melyet egyébként is emleget, követi Révai Miklós V. *Alagyájában*, mikor Benitzky Péter énekét — *E' világ javaiban nints semmi állandó*⁴⁾ — dolgozza distichonokba. Hogy Ráday Gedeon valóban 1746-ban gondolt-e a Zrinyiász hexameterekbe formálására, mint Kazinczy följegyezte, annak nincs nyoma: de tudjuk, hogy utóbb az elejét valóban próbálta. Rájnisi a *Meg-Szerzésben* Gyöngyösi *Palinodiáját* tömöríti distichonokba⁵⁾ — és Faludi *Hajnalát* dolgozza át Baróti Szabó Dávid *Reggeli idő* címmel hexameterekbe.⁶⁾

A nyelvet eleinte szinte csak beletörték az adott klasszikus sorokba: a Szilágyi Sámuel „merész”, Szabó Dávid sokat korholt inverziói, amelyek még Révainál is kísértének, a bizonyosságai ennek; utóbb azonban már könnyebb lett munkájuk s ennek a nyelvművészet szempontjából két nagy eredménye volt. Az egyik, ami a fent említett átdolgozásokból nekik maguknak is meglátszhatott, a *tömörség* volt.⁷⁾ A négy soros Zrinyi-strófa bőséges alkalmat adott tautológiákra, sőt pongyolaságokra: a negyedik rím kedvéért — Rájnisi megmutatta — egész sor mutatkozott mint gondolatfölösleg, amely csak épen azért került oda, hogy a versszaknak legyen negyedik sora, a gondolatot magát a költő már az első három sorban elmondta. Amire azonban azelőtt négy sorban volt bőven hely, azt most gyakran egy distichonban, sőt egy hexameterben, legjobb esetben pedig a tizenkéttagú sorok helyett egy alkaiosi vagy sapphói strófákba kellett szorítani. Ez, a „hangmérsékeléssel” súlyosbítva, valóban a szavaknak alaposabb megválogatását, szabatossgot, tömörséget, néha még választékosságot is teremtett.

A másik eredmény magán a szókincsen mutatkozott. Sokféle — rövidebb-hosszabb — szóra volt szükségük s ebből következett szókincsüknek nagy gyarapodása. Császár hangsúlyozza is különösen Baróti Szabó Dávid szókészletének nagy gazdagságát,⁸⁾ amelyből költői nyelve kialakult. Ugyan-

²⁾ Elegyes Versek, 33. l.

³⁾ Császár, A deákiskola. Id. h. 154. l.

⁴⁾ Elegyes Versek, 13. l.

⁵⁾ Meg-Szerzés. 50. l.

⁶⁾ Költeményes Munkái. I. k. 161. l.

⁷⁾ Császár Elemér, a deákiskola. Id. h. 163. l.

⁸⁾ U.-ott, 159. l.

csak Császár hivatkozik Szabó Dávid nyelvújítására.⁹⁾ Ezt azonban meg kell szereznünk még egy-két mondanivalóval. A deákosok — s különösen a három jezsuita — nem voltak „neológusok”. Nekik az „újbeszédűség” — mint Molnárnál megmutattam — voltaképpen egyet jelentett a fölvilágosodással, s a nyelvújítás nálunk valóban ennek hívei köréből indult meg öntudatosan. De önkéntelenül nemcsak Baróti Szabó, hanem már Molnár János és Kalmár György is nyelvújítók voltak,¹⁰⁾ sőt, mint már említettem, Kalmár az elvonás elméletét is adta. Az a kényszerűség, amely tömörségre és szabatosságra szorította őket, az a törekvés, hogy gondolataikat egy sorba, sorpárba vagy az eddiginél kisebb strófába szorítsák, szinte parancsolóan idézte elő a nyelvújítást: nemcsak a gondolatokat, a szavakat is bele kellett törniük a sorokba, vagy új szókkal kellett pótolniuk. Tömörség, nagy szókincs és önkéntelen nyelvújítás együtt vezettek el az új költői nyelv, egy nemesebb nyelvművészet kialakulásához.

Rájniss volt az egyedüli közülük, aki a szóújítástól húzódozott.¹¹⁾ Kell valami oki viszonynak lenni abban, hogy jóllehet a mértékes verselés öntudatos úttörői közül leginkább volt benne költőiség és kortársai nagyon nagyrabecsülték — a következő nemzedék Faludit, Révait és Baróti Szabó Dávidot tartja a legnagyobb poétáknak. Különösen Szabó dikciójának hatását Berzsenyire és Vörösmartyra már Gyulai Pál, majd jobban megokolva Császár Elemér hangsúlyozza.¹²⁾ Horváth János meg éppen benne látja megteremtőjét a magyar romantikus stílusnak, amely úgy jön létre, „ha alapja egy istenadta, nyelvteremtő zsenialitás: Baróti Szabó Dávidnak, az újabb magyar költői nyelv kútfejének, vakmerő szokatlanságú, koraisága miatt bámulatba ejtő, a silány tartalmat gazdag pompába öltöztető stílusa.”¹³⁾

A mértékes verselés ma már nem az *igaz* költészet, ma már egészen a múlté; de eredményei hatásukban elevenek. S ezek közé tartozik az is, hogy a deákosok sorából indultak el s hajlottak a fölvilágosodás eszmévilága felé Révai Miklós és Verseghy Ferenc, és teremtettk meg azon át az énekelhető magyar műdalt.

Gálos Rezső.

⁹⁾ U.-ott, 157. l.

¹⁰⁾ Tolnai Vilmos, id. m. 36. és 43. l.

¹¹⁾ „Nem barátja ugyan az új szónak, de verseiben már nem egy új szerkezetet találunk.” U.-ott, 46. l.

¹²⁾ Id. h. 163. l.

¹³⁾ Forradalom után. Magyar Figyelő, 1912. 216. l.

